

Халим Незихоглу

**СОВЕТ ДООРУНУН КЫРГЫЗСТАНДАГЫ УЛУТТУК ИДЕНТТҮҮЛҮККӨ
ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

Халим Незихоглу

**ВЛИЯНИЕ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА НА ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ В КЫРГЫЗСТАНЕ**

Khalim Nezhoglu

**INFLUENCE OF THE SOVIET EPOCH ON THE FORMATION OF NATIONAL
IDENTITY IN KYRGYZSTAN**

УДК: 323.1+342.1 (575.2)

Бул макалада кыргыздардын улуттук идентүүлүгүнүн калыптануусуна советтик модернизациялоонун тийгизген таасири изилдөөгө алынган. Советтик иденттүүлүк моделинин мүнөздүү өзгөлүктөрү анализденди. Советтик “таңууланган” идентүүлүктүн жыйынтыгында кыргыз этноулуттук идентүүлүгү бир катар деформацияларга дуушар болгондугу жөнүндө ой негизделди. Кыргыз улуттук идентүүлүгүнүн калыптануу процессинде советтик доордун ролун кайрадан талдоонун негизинде, советтик маданиятка жана орус тилине басым жасалган “бирдиктүү совет эли” доктринасы борбор-азиялык республикаларда советтик улут жана тил саясатын жүргүзүүдө ийгиликтүү жүзөгө ашкандыгы аныкталган.

Негизги сөздөр: кыргыздар, совет доору, улуттук, этнос, иденттүүлүк, тил, саясат, идеология, модернизация, совет маданияты, совет эли.

В данной статье рассматривается влияние советской модернизации на формирование национальной идентичности кыргызов. Проанализированы характерные особенности советской идентификационной модели, сущность советской политики «коренизации». Показано, что процесс становления и развития советско-кыргызской идентичности был неоднозначным. Обосновывается мысль о том, что результатом «навязанной советской идентификации» стали существенные деформации в кыргызской этнонациональной идентичности. На основе переосмысления роли советского прошлого в процессе формирования кыргызской национальной идентификации, установлено, что доктрина единого советского народа, получившая свое устойчивое выражение в лице советской культуры и русского языка, была успешно реализована в процессе советской национальной и языковой политики в центрально-азиатских республиках.

Ключевые слова: кыргызы, советский период, национальное, этнос, идентичность, язык, политика, идеология, модернизация, советская культура, советский народ.

This article considers the influence of the soviet modernization on the formation of the national identity of the kyrgyz people and analyzes the peculiarities of the soviet identity model and essence of the soviet “localization policy”. It was revealed that the process of establishment and development of the soviet-kyrgyz identity was questionable. It leads to the idea that the result of the “constrained soviet identity” is the essential deformations in kyrgyz ethno-national identity. During the analysis of the soviet trace in the formation of the kyrgyz national identity, it was observed that the

doctrine of the united soviet nation who gained fixed Soviet culture and the Russian language was successfully realized in the process of the soviet national and linguistic policy in Central Asian republics.

Key words: the kyrgyz, soviet period, national, ethnos, identity, language, policy, ideology, modernization, soviet culture, soviet people.

Советтик доордун тарыхы менен таржымалы, бир гана кыргыздардын улуттук өзгөчөлүгүн түрдүү түскө боёбостон, СССРдеги, анын ичиндеги Кыргызстандагы башка этникалык топторду жана этникалык байланыштарды да түрдүү түскө боёгон. Совет мезгили жашоонун ар бир бөлүгүнө таасирин тийгизгендиктен, улуттук өзгөчөлүк жана этникалык мамилелер да советтик түзүлүш мезгилинде калыптанган десек жаңылышпайбыз.

1924-1930-жылдардын орто ченинде Орто Азия мамлекеттери совет бийлиги тарабынан өзүнчө республика катары Советтер Союзунун Социалисттик Республикаларынын тизмегине киргизилген. 1924-жылдын 12-июнунда Россия Большевиктеринин Коммунисттик Партиясынын Борбордук Комитети тарабынан Москва шаарында «Орто Азия Республикаларынын улуттук, аймактык жана территориялык делимитациясы (Түркстан, Бухара жана Хорезм)» деген аталыштагы иш пландык сессия өткөрүлүп, Өзбек ССР (Тажик ССРин кошуу менен), Түркмөн ССР, Кара-Кыргыз автономиялык областы, Кара-Калпак автономиялык областы түзүлгөн. Түркстандагы казак райондор Казак ССРнин курамына кошулган. Демек, 1924-жылдан 1936-жылга чейин азыркы Кыргызстан Кара-Кыргыз автономиялык областы катары таанымал болгон жана ал 1926-жылы Кыргыз автономиялуу Советтик Социалисттик Республикасына айланган, кийинчерээк 1936-жылы Кыргыз Совет Социалисттик Республикасы СССРдин Федерал Республикасы статусуна ээ болгон. Большевиктердин пикири боюнча Орто Азияны улуттук бирдиктерге бөлүү алардын борбордук башкаруусун жеңилдетмек [1]. Бирок, Сталиндин бул саясаты көпкө чейин созулган эмес жана Брежнев убагында эле улуттук республикаларда жергиликтүү кадрлар артыкчылык кыла башташкан.

Советтер Союзунун саясий системасын, саясий мекемелерин, коммунисттик пропаганда жана агитациясын, символдорун жана мифтерин жараткан

расмий идеология болуп марксизм эсептелген. Марксизмдин аныктамасы боюнча, улут жана улутчулдук табыгый жаралган феномен эмес, ал капитализмдин натыйжасында пайда болгон тарыхый түзүлүш. Улутчулдук сезимдер интернационалисттик социализмди жактоочулар тарабынан иррационалдуу эмоция тибинде үгүттөлгөн. Улутчулдук марксизм риторикасында маргиналдык позицияга ээ жана ал коомдук системаны таптык күрөштүн негизинде жана экономиканын жардамы аркылуу түшүндүрөт. Эгерде эл аралык социалисттик коом түзүлсө, анда келечек улутсуз жана тапсыз болмок [2].

Советтер Союзунун составындагы улуттардын, этностук топтордун, анын ичинде кыргыздардын улуттук иденттүүлүгүнө таасир эткен негизги факторлордун бири советтик тил саясаты болуп саналат.

СССРде РАСМИЙ ДЕП ТАБЫЛГАН ОРУС ТИЛИНИН ЭТНОСТУК ТОПТОРДУН УЛУТТУК ИДЕНТТҮҮЛҮГҮНӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРЛЕРИ

Жаңы аймакка өз тарыхый ата мекенинен көчүп келишкен этникалык азчылыктын басымдуу мүчөлөрү орус тилин дээрлик күнүмдүк турмушунда жана жалпы колдонуучу тил катары кабыл алышкан. Советтер Союз Республикаларынын түркүн курамдагы калкынын арасындагы айырмачылыктардын өсүшү ар түрдүү этникалык топтордун ортосунда орток тилдин пайда болуу зарылчылыгын жогорулаткан да, орус тили аргасыздан жалпы улут аралык сүйлөшүү тили болуп калган.

Орус тили артыкчылык статуска ээ болуу менен орустарга тил жана маданият жагынан окшош болуу башка этникалык топтордун өкүлдөрү үчүн саясий жана адискөй (профессионалдык) карьераны камсыз кылып турган. Ошол себептен, өнүгүп келе жаткан советтик элитанын мүчөлөрү орус тилин жана маданиятын артыкчылык статустун белгиси катары кабыл алышып, Орто Азия элдери өз эне тилинде сүйлөөдө көптөгөн кыйынчылыктарга туш боло башташкан.

Орус тили баардык улуттук мектептерде милдеттүү түрдө окутуулучу экинчи тил болуп эсептелинген. Мисалы, 1980-жылдары Бишкектеги 69 мектептин ичинен 3 мектепте гана билим берүүнүн эң негизги тили катары кыргыз тилинде окутулган; калгандарынын баардыгы орус тилин колдонушкан [3].

Ошентип, бул советтик идентификация башка этникалык топторду төмөнкүдөй спецификалуу белгилерге ээ «орусташтыруу» дегенди түшүндүргөн.

СССРде ЭТНОСТУК ТОПТОРДУ ОРУСТАШТЫРУУ ПРОЦЕССИНИН СПЕЦИФИКАЛУУ БЕЛГИЛЕРИ

Орус маданияты совет элитасы тарабынан эң даражалуу, жогорку сапаттагы жаңы маданият деп эсептелгендиктен, советтик идентификация, же советтешүү «артта калган» улуттук маданияттарды жогорку совет маданиятына модернизациялоо жана ассимиляциялоо катары түшүнүлүп, ал автоматтуу түрдө орусташтырууну талап кылган.

Бирок, советтешүү же орусташуу процесси улуттук өзгөчөлүктүн бүт элементтерин жоготууга умтулган эмес,

тескерисинче алардын түпкү өзгөчөлүктөрүн Совет түзүлүшүнө которууга аракет жасашкан.

Борборлоштурулган билим системасы, окуу куралдар, жыйнактар, массалык маалыматтар, Коммунисттик Партия ж.б. ушул сыяктуу совет доктринасынын жана пропагандасынын бир нече механизмдеринин баардыгы Москванын башкаруусунун астында болгон. Мисалы, совет менталитетин түзүү жана сактоо үчүн Кыргызстандын ар бир айылында маданият үйлөрү курулган; тагыраак айтканда, кыргыздын улуттук (этникалык) өзгөчөлүктөрү «формасы боюнча улуттук, мазмуну боюнча социалисттик» деп аталып советтик түзүлүштүн чегинен чыккан эмес.

Советтер Союзунун расмий басма сөзү менен илимий жыйнактарында, кыргыздардын этно-улуттук окшоштугу совет элитасы тарабынан Советтер Союзуна коркунуч туудурат деп табылган Түркстан жана коңшу Орто Азия улуттарынын «жагымсыз» элементтеринен тазаланган.

Марксизмдин совет доорундагы кыргыздардын улуттук өзгөчөлүгүнө тийгизген таасири карамакаршылыктуу болгон. Марксизм идеологиясы Кыргыз Советтик Социалисттик коомундагы улутчулдук сезимдердин өнүгүшүнө чек койгон. Ошол эле учурда бул идеология улутчул маанайдагы интеллигенциянын кыргыз улуттук өзгөчөлүктөрдү өнүктүрүү багытында киргизген салымына жолтоо болгон. Улуттук интеллигенция 1930-жылдардагы саясий репрессиялардын учурунда расмий бийликтен четтетилген, жана алардын ордуна совет системасы тарабынан советтик жаңы өзгөчөлүккө ээ болгон жаңы интеллигенция окутулуп чыккан, өкүнүчтүүсү алардын көпчүлүгү өз эне тилдерин унутушкан. Башкача айтканда, совет мезгили бир жагынан, марксизм идеологиясы аркылуу улутчулдук сезимдерге чек койгон, экинчи жагынан советтик идеология Орто Азиядагы Москванын демаркация стратегиясынын алкагында кыргыздардын улуттук өзгөчөлүгүнүн өнүгүшүнө дагы салым кошту. Буга кошумча, совет системасынын карама-каршылыктуу кадр саясаты Москванын көзөмөлдөөсү менен республикалардагы титулдук улуттардын арасындагы коммунист элиталарын бири-бири менен жараштырууга аракет жасаган жана орус элитасынын мүчөлөрүн улуттук республикалар боюнча стратегиялуу түрдө жайгаштырышкан [4].

Совет менталитети рационалдуу маанайдагы бирдей стратегиядан келип чыккандыгына карабастан, анын түзүлүшү жана саясаты бири-бирине дал келбегендей сезилет.

СОВЕТТИК САЯСИЙ МЕНТАЛИТЕТКЕ ТААНДЫК УЛУТ ЖАНА УЛУТЧУЛДУК МАСЕЛЕСИНДЕГИ КАРАМА КАРШЫЛЫКТАР

Бир жагынан караганда, ар түрдүү этникалык топтордун советтик саясий системага болгон туруктуулугун сактоо менен совет бийлиги өз бүтүндүгүн чыңдоо максатында башкаруучу элита жана совет бийлигинин идеологиясы жергиликтүү же этникалык өзгөчөлүктөргө басымдуулук кыла турган совет менталитетин түзүүгө аракет жасашкан.

Улут совет жарандыгында жана Коммунисттик Партиясынын өкүлчүлүгүндө экинчи орунда турган.

Башка жагынан караганда, Советтер Союзуна каршы саясий коркунучтарды туудургандыктан, алар Панисламизм, Пантүркизм сыяктуу басымдуу этникалык түзүлүштөрдү четтетүүгө аракет жасашкан. Мисалы, 1921-жылда болуп өткөн СССР Коммунисттик Партиясынын 10-Конгрессинде панисламизм жана пантүркизм буржуазиялык-демократиялык маанайдагы улутчулдукка алып келүүчү “бузуку” жоболор катары аныкталган [5].

Советтер Союзунун улуттук саясаты менен марксизмдин анти-улуттук идеологиясынын арасындагы парадоксту түшүндүрүүдө төмөнкүдөй ар түрдүү жолдор бар.

**СОВЕТТИК УЛУТТУК САЯСАТ МЕНЕН
МАРКСИЗМДИН ANTI-УЛУТТУК
ИДЕОЛОГИЯСЫНДАГЫ КАРАМА-КАРШЫЛЫКТАР**

Большевиктердин 1920-жылдардагы улуттук саясаты падышанын ак армиясына каршы өздөрүнүн күрөшүндө орус эмес топтордун колдоосуна муктаж болгон. Бул большевиктердин чек ара жерлериндеги саясий үстөмдүгүн сактап калуу максатындагы убактылуу чечим жана тактикалык концессия катары карала алат. Лениндин урааны болгон улуттун өзүн өзү аныктоосу орто азиялыктардын падышачылыкка каршы кыймылынын колдоосуна түрткү болгон.

Кээ бир изилдөөчүлөрдүн айтымында, Түркстан идеясын четтетүү менен бирге аны этно-улуттук багыттарга алмаштыруу, бөлүп-жаруу башкаруусу рационалдуу болгон. Бул стратегия нааразычылыктар жана ишенбөөчүлүк негизинде, көз карандысыздыкка болгон көз артууларын жана коомдук кысымдарды жумшартуу, борбордук башкарууну жөнөкөйлөтүү жана совет жергесиндеги туруктуулукту камсыз кылуу багыттарын көздөйт.

Кыргызстандын пост-советтик геосаясий мейкиндиктеги суверендүү өлкөлөрдүн үй-бүлөсүнө кирүүсү мурунку совет бийлигинин айкын жыйынтыгы болуп, СССРдин кулашы Кыргызстанда «көпчүлүк жашоочулар үчүн легитимдүү саясий коомго болгон мүчөлүктүн күтүүсүз аякталышы» катары кабыл алынды [6]. Совет доорунун азыркы постсоветтик өлкөлөрүнө тийгизген карама-каршылыктуу таасирин аз убакыттын ичинде жоготуу мүмкүн эмес жана 70 жылга созулган совет доору кыргыз коомуна эбегейсиз зор таасир тийгизип, Кыргызстандагы улуттук өзгөчөлүк жана этникалык байланыштардын түзүлүшү совет доорунда кандайдыр бир деңгээлде туруктуу калыптанган. Кыргызстандын улуттук өзгөчөлүгү эгемендүүлүктөн бери бир катар өзгөрүү процесстерин баштан кечиргенине карабастан, совет түзүлүшү азыркы убакытка чейин ага өз таасирин сактап келет. Ошол себептен, совет таасирин толук түрдө түшүнбөй туруп кыргыз коомундагы уникалдуу мүнөзгө ээ кыргыздардын улуттук иденттүүлүгүн жана этникалык мамилелерин түшүнүү кыйын.

**СОВЕТ ДООРУНУН КЫРГЫЗ КООМУНА
ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

Совет системасы совет элин улуттун классификациясындагы эң негизги категориясына киргизүү менен улутчулдукту орноткон. Совет бийлиги титулдук улуттарды көрсөтүүчү улуттук республикалардан турган этно-федерализмди жараткан. О.э алар ар бир республикадагы титулдук улуттардын жергиликтүү элиталарын колдоп турушкан.

Совет доору кыргыздардын улуттук өзгөчөлүгүнүн өсүүсүнө чоң салым кошкон. 1920-жылдары мурдагы Түркстан аймагында өздөрүнүн улуттук элитасы, улуттук аты-жөнү жана улуттук тилдери бар улуттук республикалардын түзүлүшү Орто Азиядагы улуттук мамлекеттердин өнүгүп-өрчүшүнө эң сонун шарт түзүп берди. Андан тышкары, советтик тарыхчылар саясий жагдайларга ылайык улуттук тарыхтын бурмаланышына зор салым кошушкан жана азыркы замандагы жаңы мамлекеттер объективдүү ченемдердин негизинде бөлүнгөн.

Советтик филологдор Орто Азия аймактарынын ортосундагы тилдик диалекттерге басым жасап, аларды улуттук тил статусуна көтөргөн. Албетте, 19-кылымда дүйнөнүн ар тарабында колдонулуучу диалектилер өз сөздүгү жана грамматикасы бар мамлекеттик тил статусуна которулган жана бул процесстин жүрүшүндө коңшу аймактардагы тилдерге жана анын өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурулган [7].

Кыргызстандын улуттук сыймыгында совет жеңиштери совет дооруна чейинки кыргыз тарыхындагы кыргыздардын жеңиштери менен бирдей орунду ээлейт. Мисалы, совет доору советтик доордун атак-даңкы же сыймыгы болгон бүткүл постсоветтик өлкөлөрүндө өткөрүлүүчү 9-Май “жеңиш күнү” салтанатын жаратты.

Советтештирүү эки тилдүү жана эки маданияттуу өзгөчөлүктү жаратты. Бир жагынан карасак, кыргыздардын улуттук иденттүүлүгүндөгү мындай билигисттик өзгөчөлүк совет мурасы менен шартталган жана ал СССРдин жаран түшүнүгүнүнүн көп этникалуулугунан, плюралисттик позициясынан көз каранды болсо, экинчи жагынан, кыргыздардын улуттук идентификациясы менен улуттук архетиптери «Манас» эпосу жана башка кыргыз символдору, жомоктору тарабынан шартталып, алардын этникалык өзгөчөлүгүнөн көз каранды болгон. Этникалык кыргыздардын басымдуу бөлүгү кыргыз тили өз эне тили болгондугуна карабастан, орус тилинде сүйлөшүшөт. Мындай жагдай кыргыз жана орус улутундагы эмес башка этникалык топтордун арасында да байкалат.

Орус тили совет мезгилинин мурасы катары, элдердин арасында азыркы мезгилде да таасирдүү жана баардыгы тарабынан колдонулуучу орток тил. Көп этникалык коом болуп саналган Кыргызстанда да орус тили этностор ортосунда колдонулуучу орток тил болуп эсептелинет. Ар түрдүү этникалык топтордун элдери бири-бири менен орус тилинде сүйлөшүшөт.

Кыргыздардын басымдуу бөлүгү орус тили өз эне тили болгондугуна карабастан, аны үй-бүлөсүндө да кенири колдонушат. Орус тили айрыкча элита арасында абройлуу. Сафран белгилегендей, «Жаңы эгемендүү мамлекеттердин элиталары улуттук тилдерине караганда мамлекетинин мурдагы коллониялык башкаруу тилинде сүйлөгөндө өздөрүн ыңгайлуураак сезишет» [8]. Орус эмес улуттагы жергиликтүү үй-бүлөлөрдүн көпчүлүгү балдарын беделдүү, абройлуу деп эсептелинген орус тилинде билим берүүчү мектептерге жиберешет.

Совет доорунун таасирин постсоветтик геосаясий мейкиндикте жашаган жөнөкөй эле элдердин сүйлөгөн тилдеринен, этноменталитетинен, кулк-мүнөзүнөн жана жашоо шарттарынан, б.а. алардын күнүмдүк жашоосунан ачык көрүүгө болот. Совет мезгилинде калыптанган жүрүм-турумдардын көпчүлүгү азыркы убакытка чейин коомдо үстөмдүк кылат.

Адабияттар:

1. Steven Sabol, "The Creation of Soviet Central Asia: The 1924 National Delimitation", *Central Asian Survey*, vol.14, no.2, 1995, pp.225,226.
2. G. Kitching, "Nationalism: The Instrumental Passion", *Capital & Class*, no. 25, 1985, p.99; Ernest Gellner, *Encounters with Nationalism*, (UK: Blackwell Publishers, 1994), p.5; Montserrat Guibernau, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*, (Cambridge, Polity Press, 1996), p.16.
3. Gene Huskey, "Kyrgyzstan: The Politics of Demographic and Economic Frustration", in Ian Bremmer and Ray Taras (eds.), *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), p.402.
4. Rasma Karklins, "The Misunderstanding of Ethnicity", *Problems of Post-Communism*, vol.48, no.3, May/June 2001, p.38.
5. Uli Schamiloglu, "Ictihad or Millat? Reflections on Bukhara, Kazan, and the Legacy of Russian Orientalism", in Timur Kocaoglu (ed.), *Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900 – 1924*, (US: SOTA, 2001), p.363.
6. Eugene Huskey, "National Identity from Scratch: Defining Kyrgyzstan's Role in World Affairs", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol.19, no.3, 2003, p.112.
7. Margaret Moore, *The Ethics of Nationalism*, (Oxford: Oxford University Press, 2001), p.42.
8. William Safran, "Introduction: The Political Aspects of Language", *Nationalism and Ethnic Politics*, no.10, 2004, p.8.

Рецензент: к.филос.н., доцент Тайлакова А.А.